

A regionális versenyképességünk vizsgálata

Dr. Varga János

Egyetemi docens, Intézetigazgató-helyettes
Óbudai Egyetem, Keleti Károly Gazdasági Kar
varga.janos@kgk.uni-obuda.hu

Dr. habil. Csiszárík-Kocsir Ágnes

Egyetemi docens, Intézetigazgató, Kutatási Dékánhelyettes
Óbudai Egyetem, Keleti Károly Gazdasági Kar
kocsir.agnes@kgk.uni-obuda.hu

Absztrakt: A gazdasági növekedés nem öncél. Hozzájárulhat ahhoz, hogy megvalósuljanak az egyén és a társadalom legfontosabb célkitűzései. A gazdasági növekedés nem csupán egy mutatóban (jellemzően a GDP-ben) kifejezett értéket mutat, hanem fejlesztési célokat fejezhet ki. A növekedés megteremtheti az előrelépés lehetőségét, ha pontosan választjuk meg, hogy mibe kívánunk többet befektetni a jövőnk érdekében. A jövő vizsgálatának legalapvetőbb mutatóját a nemzeti versenyképesség testesíti meg. Igen összetett és multidimenziós mutatóról van szó, amely azt próbálja kifejezni, hogy mire tudjuk építeni és alapozni a jövőnk, gazdaságunkat, fejlődésünket. Azzal is tisztában kell lennünk, hogy a versenyképesség szempontjából sem mutatnak ugyanolyan képet az egyes országok. Egyes nemzetgazdaságok olyan ágazatokra fordítanak több figyelmet, amelyek valóban a gazdaság és a társadalom fejlődését szolgálják, míg máshol kevésbé hatékony döntéseket hoznak. Ez a lényegi különbség alapvetően határozza meg az európai gazdasági térkép alakulását, amelynek végső következménye az adott ország állampolgárainak életszínvonalában fog jelentkezni. A versenyképességi különbségek már nemcsak Nyugat és Kelet-Európa között fedezhetők fel, de maguk a közép-kelet európai országok sem képviselnek ugyanolyan gazdasági erőt. A megfelelő versenystratégia megválasztása a közép-kelet európai régió fejlődésének egyik leglényegesebb pontját jelentheti. A tanulmány elsősorban azzal foglalkozik, hogy megvizsgálja Magyarország néhány alapvető gazdasági mutatóját a V4 országokhoz képest. Nem kizárólag statikus, hanem dinamikus képet kíván mutatni a V4-es országok gazdasági teljesítményét és versenyképességét illetően, amelyben mindvégig Magyarország szerepel a fókuszpontban. Javultak-e vagy romlottak-e a mutatóink? Erősödött vagy gyengült a versenyképességünk a V4 országokhoz képest a közelmúltban? E kérdések megválaszolása képezi a tanulmány célkitűzését, amely néhány makrogazdasági eredmény mellett a Világgazdasági Fórum által készített Versenyképességi Jelentés eredményeire is támaszkodik.

Kulcsszavak: versenyképesség, gazdasági fejlődés, V4-es országok

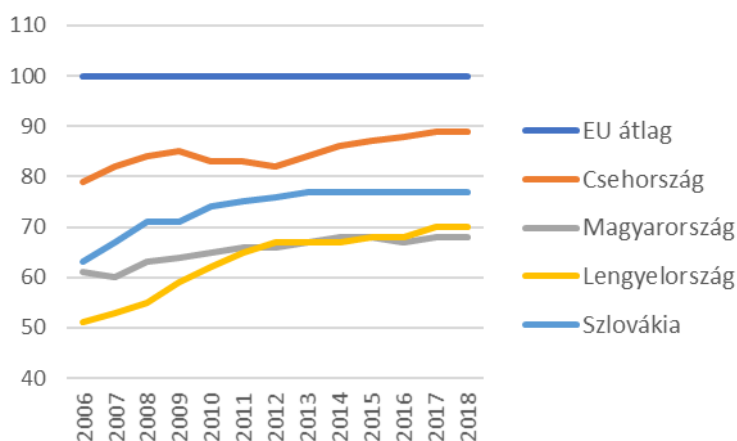
1. Történeti áttekintés

1.1 A rendszerváltás utáni idők

1989-1990. Rendszerváltás vagy rendszerváltoztatás? Gyakran fogalmi viták alakulnak ki akkor, amikor a volt szocialista országok piactudományra történő átállásáról beszélünk. Változás volt ez, egyfajta adottság vagy változtatás, egy tudatos tevékenység eredménye? Lényegében mindkét megállapítás helyes lehet. A különbség abból adódik, hogy kinek a nézőpontjából vizsgáljuk meg a kérdést. A társadalom szélesebb rétegének ez minden bizonnyal adottság volt, hiszen el kellett fogadniuk az új helyzetet, egy jelentős változást az életükben. Sokan optimisták, reményteljesen néztek az új rendszer elé és azt várták, hogy az életszínvonal számottevően növekedni fog. Ugyanakkor azok szempontjából, akik ténylegesen is közreműködtek a rendszer átalakításában, rendszerváltoztatásról kell beszélnünk, hiszen tudatos emberi tevékenység eredményéről van szó. Változás vagy változtatás? Talán nem is ez a legfontosabb kérdés napjainkban. Sokkal inkább fontosabb annak megválaszolása, hogy mi lett ennek a folyamatnak a hozadéka. Hová jutott el Közép-Kelet Európa (CEE - Central-East European countries) az elmúlt majd harminc évben. A fejlődés ugyanis nem egységesen érhető tetten a CEE országokban és ez nemcsak a makrogazdasági mutatókban, de a versenyképességben is tetten érhető. Az egyik legfontosabb kérdés annak megválaszolása, hogy honnan indultak a V4 országok a rendszerváltást követően és milyen gazdasági erőt képviselnek ezek az országok jelenleg az Európai Unióban. Ezen országok belső területi egyenlőtlenségei további kérdéseket vetnek fel a versenyképesség vizsgálatának módszertanát illetően (Borzán, 2014). A rendszerváltó országok maguk is igen eltérő fejlődési utat jártak be és ebben olyan tényezőknek is jelentős szerepe volt, mint például az államháztartás intézményeinek átalakítása. Létrejötték a modern piacgazdaság államháztartásának fontos intézményei, de nem volt konszenzus a felemás módon megvalósult államháztartási reformok utáni állami célmodellről (Lentner, 2013). Az azonban vitathatatlan, hogy a rendszerváltás alapvetően írta újra az állami célmodelleket, amelyek között voltak sikeresek és kevésbé sikeresek egyaránt (Pintér-Pintér, 2018). A rendszerváltoztatás óta eltelt közel 30 évben súlyos világgazdasági válságok akadályozták a hazai gazdaság fejlesztésének megfelelő irányát és mindez jelentős nyomás alá helyezte a fiskális és monetáris politikát nemcsak Magyarországon, de a környező V4-es országokban is (Lentner, 2016).

1.2 A gazdasági erőegyensúly megváltozása

A rendszerváltást követően a volt szocialista országok a stabilizáció megteremtését tűzték ki elsődleges feladatnak. Mivel a rendszerváltás igen jelentős gazdasági problémákkal járt (Magyarországon már az 1980-as évek elejétől látszódott a fokozatos leépülés, Rechnitzer et al, 2019), így normalizálni kellett a helyzetet azokon a területeken, amelyeket a korszerűtlen gazdasági ágazatok felszámolása okozott. Azok a gazdasági szektorok, melyek széles nemzetközi gazdasági kapcsolattal rendelkeztek, a piactudományi átalakulással párhuzamosan képesek voltak gyorsabban reagálni; gördülékenyen ment végbe a tulajdonosi átszervezés (privatizáció) is (Rechnitzer et al, 2019). Jelentősen megnövekedett az infláció, a munkanélküliség, a szegénység és ezek általános gazdasági problémákként jelentkeztek majdnem minden volt szocialista országban. A gazdasági növekedés átlagos üteme 1995-2003 között Csehországban 1,5%, Lengyelországban 4,0%, Magyarországon 3,8%, Szlovákiában 4,2% volt. Ekkor Magyarország, Szlovákia és Lengyelország nagyjából az EU-27 átlagának 50%-os szintjét érte el az egy főre jutó GDP tekintetében (Kornai, 2005). Kijelenthetjük, hogy ezek az országok ma sem mutatnak ugyanolyan képet, hiszen már a rendszerváltáskor is voltak alapvető különbségek a gazdasági teljesítmények között, azonban a megváltozott gazdaságpolitikai berendezkedéshez való alkalmazkodásuk mutat hasonló tendenciákat (pl. a lengyel és a magyar iparvárosok hasonló jellemzőkkel bíró speciális csoportja) (Rechnitzer et al, 2016). A rendszerváltást követően a politikában megmutató ciklikusság rányomta a bélyegét a gazdaságpolitikára is. A választási években megugró deficit (8-9%), mely a válság berobbanásáig jellemző volt, sajátos pozíciót eredményezett. Ennek ellenére az 1998-ban mért 60%-os GDP arányos államadósság, mely a következő években még inkább csökkenő tendenciát mutatott, Magyarországot az ezredfordulót követően a régió éllovasává tette, vonzó célpontot jelentve a külföldi működőtőkének (Matolcsy, 2008). Azonban mindez 2002-öt követően, a nemzetközi pénzkínálat növekedésének, az elhibázott gazdaságpolitikai lépéseknek köszönhetően jelentősen megváltozott. A 2002-ben növekedésnek induló államadósság (54,6%) a válság berobbanásakor, 2008-ban már 71%-os GDP arányos értéket jelentett. Ez a válságot követő években csak tovább romlott, 2011-ben már 79,9%-os értékben tetőzött, miközben a magyar állam nyíltan államcsőd közeli állapotba került (KSH, EuroStat). Oblath (2008) kimutatásai szerint Magyarország a régió vezető országának számított, azonban mára jelentősen visszacsúszott a versenyben. Több akkoriban híres szakértő és közgazdász is Magyarországot nevezte meg a rendszerváltás egyik legnagyobb potenciális nyertesének (pl.: Thurow), ha megfelelően használja fel a rendelkezésre álló adottságait, így például természeti erőforrásait, a tudástőkét és az innovációkban rejlő lehetőségeket. Bár az előjelek kedvezőek voltak Magyarországnak számára, a gazdasági növekedés alapvető mutatószáma, vagyis az egy főre jutó GDP arról tanúskodik, hogy a korábban említett regionális vezető szerepet elvesztettük.

1. ábra: Közeledő vagy távolodó Közép-Kelet európai országok? Az egy főre jutó GDP változása az EU átlagos fejlettségi szintjéhez viszonyítva

Forrás: Az EuroStat adatai alapján saját szerkesztés

Az 1. ábra egy másik igen érdekes folyamatra is felhívja a figyelmet. Az Európai Unió csatlakozás óta az egyik legkardinalisabb kérdés az, hogy milyen mértékben tudnak az újonnan csatlakozó országok közeledni az EU átlagos fejlettségi szintjéhez (EC, 2012). Mindegyik országban sikerült megvalósítani egy relatív közeledést¹⁶. A különbség abból adódik, hogy Magyarországon kívül mindegyik V4-es ország kétszámjegyű közeledésre volt képes, míg egyedül Magyarország maradt 10%-os érték alatt (2006-hoz viszonyítva).

	2006	2018	Változás
Csehország	79	89	+10
Lengyelország	51	70	+19
Magyarország	61	68	+7
Szlovákia	63	77	+14

1. táblázat: Az elmúlt 10 év változása az egy főre jutó GDP-ben a V4 országokban

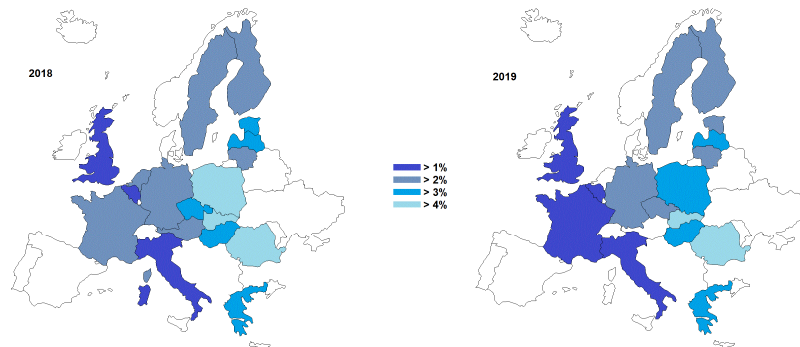
¹⁶ a konvergenciát több szempontból is vizsgálhatjuk. A nominális konvergencia mellett értelmeznünk kell a béta, illetve a szigma konvergenciát is.

Vállalkozásfejlesztés a XXI. században 2020/2. kötet
A környezeti változások és az új kihívások hatásai a szervezetek működésére

az EU átlagához viszonyítva (%)

Forrás: Az EuroStat adatai alapján saját szerkesztés

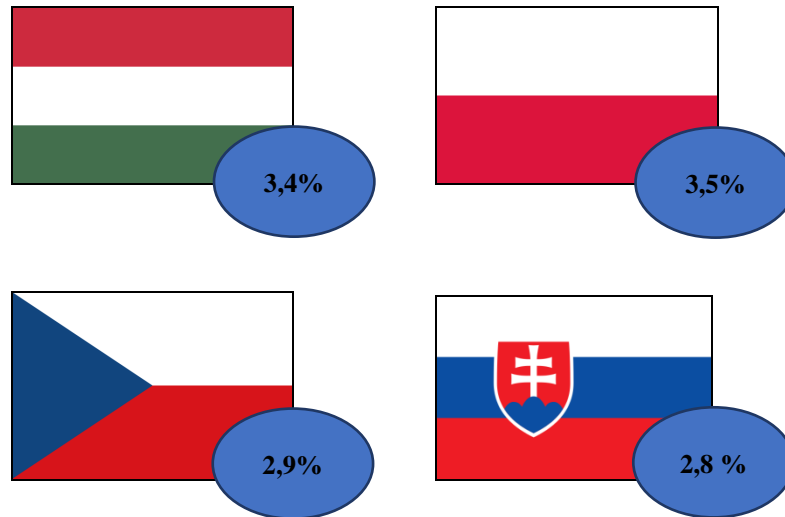
2019-ben azok közé az országok közé tartoztunk, akiknél a legjelentősebb volt a GDP bővülése. Ugyanakkor nem szabad elfelejteni, hogy a többi országban is van bővülés, így a tartós felzárkózáshoz hosszabb távon kellene a nagyobb növekedési volument fenntartani, mint ahogy az a többi ország esetében megjelenik. A gazdaság azonban nemcsak a GDP-vel mérhető, hanem összetettebb versenyképességi mutatók is rendelkezésre állnak. Hibás következtetést vonnánk le, ha kizárólag csak a GDP-vel fejeznénk ki a nemzetgazdaság teljesítményét.

2. ábra: A GDP várható bővülése az EU-s tagországokban

Forrás: Az Európai Bizottság adatai alapján saját szerkesztés

Az 1. ábra jól szemlélteti, hogy miért nem lehetünk teljesen boldogok a magyar gazdaság bővülése szempontjából. Magyarország 2013-at követően számottevő GDP növekedést tudott felmutatni, hiszen a bővülés mértéke tartósan is 3-4% körüli értéken alakult (2019-ben még kiugróbb érték volt). Ez önmagában nagyon dicséretes eredmény és mindenképpen arról árulkodik, hogy pozitív várakozásaink lehetnek a jövőre nézve. Ugyanakkor, ha megnézzük a V4-es országok ugyanilyen mutatóját vagy ha még inkább kitekintünk az Európai Unió országokra (lásd.: 2. ábra), már korántsem olyan kiugró érték ez a 3-4%-os teljesítmény. Hosszú távon csak úgy leszünk képesek felzárkózni, ha tartósan fenn tudunk tartani egy olyan bővülési ütemet, amely a többi EU-s tagországhoz viszonyítva magasabb szinten mutatható ki.

3. ábra: A reál GDP átlagos bővülése 2013-2019 között a V4 országokban

Forrás: Az EuroStat adatai alapján saját számítás

A régió vezető országává úgy tudunk válni, ha a másik három ország gazdasági teljesítménye romlik, míg a magyar gazdaság szintet tart, vagy bővül, illetőleg, ha mind a négy gazdaság növekedési szakaszban van, akkor a magyar gazdaságnak kellene a legnagyobb teljesítményt felmutatnia. Lentner és szerzőtársai szerint a gazdasági növekedés elősegítésére több megoldás is lehetőségként kínálkozik, így a kormányzati vásárlások, a beruházások ösztönzése vagy a fogyasztás elősegítése is kedvezően hathatnak a gazdasági növekedésre (Lentner et al, 2011). Ugyanakkor nagyon fontos lenne a külpiaci élénkítés és a termelékenység-javítás is. E célkitűzés fogalmazódik meg abban a 330 pontos versenyképességi programban, amelyet a közelmúltban publikált a Magyar Nemzeti Bank. Rendkívül példaértékű az a tett, hogy egy monetáris politikával foglalkozó intézmény ilyen mértékben foglalkozzon a nemzeti versenyképesség kérdésével. Mindez azt is jól megmutatja, hogy manapság messze tovább nyúlik az MNB felelőssége az infláció szinten tartásán és a forgalomban lévő pénzmennyiség szabályozásán. Ma már valóban kiegészítő és támogató szerepet játszik a nemzeti gazdaságpolitikában is és ennek bizonyítékát láthatjuk a 330 pontos versenyképességi jelentésben. Hangoztatni kell, hogy ebben a javaslatcsomagban sok olyan pont van, ami valóban építő lehetne a nemzeti versenyképesség erősödésére és annak következményeként a gazdasági növekedésre. Több olyan pontot is ki kell emelni, amelyek az Európai Unió stratégiaiban is prioritási szerepkörrel bírnak. Ilyen például a kis- és közepes vállalkozások támogatása vagy a munkaerőpiaci helyzet kezelése. Ezek mellett stratégiai prioritásra kell emelni az egészségügy fejlesztését, a tudásalapú gazdaság feltételeinek elősegítését, valamint egy sokkal innovatívabb, intelligensebb

Magyarország megteremtését. Ezek a pontok rendkívüli módon hasonlítanak az Európai Unió új, 2021-2027-es költségvetési időszakára megfogalmazott célokkal, amelyek között az elsődleges szakpolitikai célkitűzést az Intelligens Európa megteremtése képezi. A következő ábra grafikusán is próbálja összefoglalni azokat a fő prioritásokat, amelyeket az MNB fontosnak lát a nemzeti versenyképesség erősítéséhez (MNB, 2019).

4. ábra: Az MNB 330 pontos versenyképességi programjának fő prioritásai

Forrás: MNB (2019) alapján saját szerkesztés

A gazdasági növekedés egyik legsarkalatosabb pontja a termelékenységben rejlik. A növekedést sok szempontból elő lehet segíteni, de az egyik leglényegesebb pont az, ha a termelékenységben érünk el számottevő javulást. Az EuroStat nem túl hízelgő adatsort publikált a közelmúltban. Ebből az derül ki, hogy a régió országai közül mindenhol magasabb a termelékenység, mint Magyarországon (EuroStat). Ennek hosszú távú hatása egyértelműen kifejeződik a GDP alakulásában is, arról nem is beszélve, hogy a termelékenység szoros összefüggésbe hozható a nemzetgazdasági versenyképesség szintjével (Rózsás, 2012). A gazdaságpolitika számára olyan intézkedések bevezetésére van szükség, amelyekkel a termelékenység és a versenyképesség erősödését tudják elősegíteni. A téma fontossága jól megmutatkozik a Nemzeti Versenyképességi Tanács létrehozásával és több, igen fontos szakmai fórumon is hangot adott a Kormány a versenyképesség

támogatásának. A MNB nemrég megjelent többszáz pontos reformjavaslata is világos példája annak, hogy a versenyképesség erősítéséhez komolyabb eszközrendszerrel kell hozzákezdeni. Bár való igaz, hogy 2013-at követően a magyar gazdaság bővülése tetten érhető, de a termelékenység és a hazai gazdaság versenyképességének erősítése nélkül minimális esély lesz arra, hogy Magyarország valóban a V4-ek és Közép-Kelet Európa vezető gazdaságává váljon. Egy gazdaság teljesítményéről sokat elárul a foglalkoztatás és a munkanélküliségi ráta alakulása. A munkanélküliségi ráta a rendszerváltást követően igen magas volt a V4-es országokban Csehország kivételével (Kornai, 2005). Alapvető közgazdasági tézis, hogy a gazdasági növekedés alapját úgy tudjuk megteremteni, ha elősegítjük a foglalkoztatást, munkahelyeket próbálunk létrehozni, erősítjük a cégek versenyképességét, előmozdítjuk a vállalkozásbarát üzleti környezet megteremtését és olyan irányban mozdítjuk el a gazdaságot, amely ösztönzőleg hat a fogyasztásra. Utóbbihoz igen fontos, hogy az emberek dolgozni tudjanak és olyan béreket realizáljanak, amelyek lehetővé teszik számukra a fogyasztási szint növelését is. Az 1990-es éveket követően a V4-es országoknak bőven volt tennivalója a munkanélküliség felszámolását illetően. Erről jól tanúskodik a 2. táblázat, amelyben igen magas értékeket láthatunk minden ország vonatkozásában, Csehország kivételével. A 2000-es évekhez közeledve a csehek munkanélküliségi rátája is megközelítette a 10%-ot, így jelentős gazdaságpolitikai beavatkozásokra volt szükség, amelyek elsődleges célja a munkanélküliség tartós csökkentése volt.

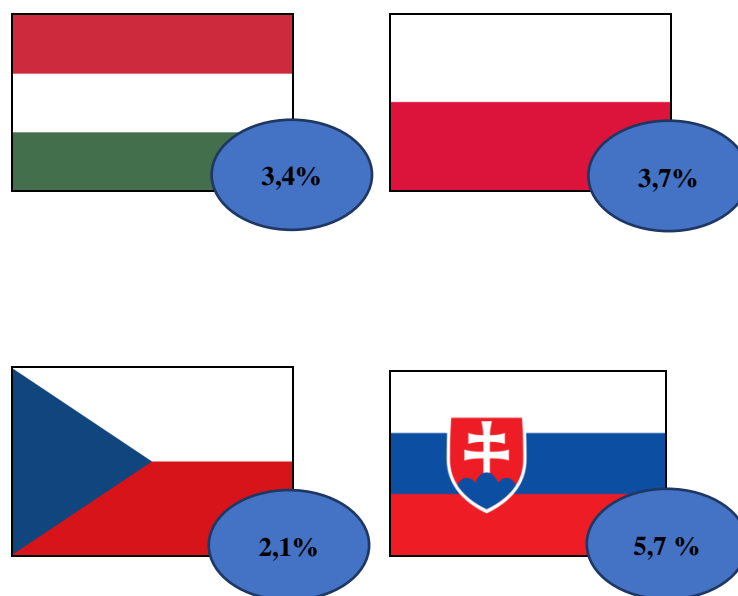
ország / év	1992	1996	1999
Csehország	2,6	3,5	9,4
Lengyelország	14,3	13,2	13,1
Magyarország	12,3	10,5	9,6
Szlovákia	10,4	12,8	19,2

2. táblázat: A munkanélküliség alakulása a rendszerváltoztatás első 10 évében (%)

Forrás: Kornai (2005) alapján saját szerkesztés

A 2000-es évek drámai változást hoztak a munkanélküliség felszámolásában. A korábban kialakult magas munkanélküliségi rátát Lengyelországban, Szlovákiában sikerült jelentősen csökkenteni és bár ennek a kedvező trendnek a gazdasági válság megálljt parancsolt, a munkanélküliség elleni harc így is sikeresnek tekinthető. Ugyanez nem mondható el Magyarországról, amelynek legérdekesebb adata 2004-től 2008-ig figyelhető meg. Miközben minden más vizsgált országban csökkent (!) a munkanélküliség, addig kizárólag Magyarországon növekedett annak mértéke. Az is érdekes eredmény, hogy amíg 2001-ben

Magyarországon a legalacsonyabb volt a munkanélküliségi ráta, addig 2011-re ez a szlovákok után a második legmagasabb értéké alakult az EuroStat számításai szerint (Kornai, 2005). 2010-et követően a gazdasági válság csillapodásával minden országban elsődleges célként fogalmazták meg a munkanélküliségi ráta tartósan alacsonyan tartását és a foglalkoztatás javítását. E törekvés eredményei mára jól tükröződnek a statisztikai adatokban, hiszen a munkanélküliségi ráta tekintetében is számottevő előrelépés történt. Önmagában vizsgálva a magyar munkanélküliségi ráta igen kedvezőnek tekinthető. Ugyanakkor meg kell említeni, hogy Szlovákián kívül a másik kettő V4-es országnak is alacsony a munkanélküliségi rátája, sőt Csehországnak kedvezőbb is ez a mutatója. Jól látható tehát, hogy nemcsak Magyarország vívott sikeres harcot a munkanélküliség felszámolásában, hanem sokan mások is sikert értek el ezen a területen.

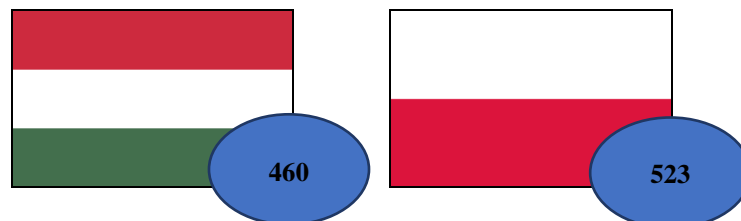

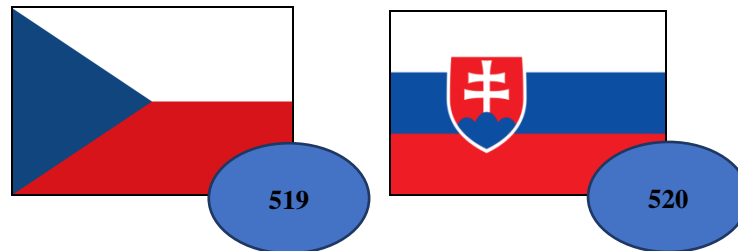
5. ábra: A munkanélküliségi ráta 2019-ben a V4-es országokban

Forrás: Az EuroStat adatai alapján saját szerkesztés

Azt nem lehet vitatni, hogy nemzetközi összehasonlításban a magyar gazdaság helyzete ebből a szempontból jónak tekinthető (5. ábra). A ráta vizsgálata ugyanakkor azért jelenthet némi nemű veszélyforrást, mert miközben alacsony a munkanélküliségi ráta, addig a gazdaságban meglévő munkaerőhiány azt sugallja, hogy számottevőbb strukturális problémák vannak a munkaerőpiacon, amelynek

korrigálásában a kormányzati gazdaságpolitikának aktívabban kell fellépnie. A fenti ábra azt mutatja tehát, hogy Magyarország kedvezőbb pozícióban van Lengyelországhoz és Szlovákiához viszonyítva és Csehország mögött a második legalacsonyabb munkanélküliségi rátával rendelkezünk. Folytatni kell a foglalkoztatás elősegítését és nem pusztán a munkahelyek számát kell gyarapítani, hanem azok minőségén is lényegesen fejleszteni kellene. Ma már nem elég, ha csak munkahely van. Jó minőségű munkahelyekre van szüksége a magyar munkavállalóknak. A termelékenységgel, a versenyképességünkkel és a foglalkoztatással összefüggésben ki szokták emelni a minimálbérek nagyságát is. A bérszínvonal tekinthető olyan mutatónak, amely az adott gazdaság erejét, termelékenységét vagy éppen teljesítőképességét fejezi ki. Azokban az országokban tudnak magasabb béreket biztosítani, ahol sikerül magasabb hozzáadott értéket termelni, a vállalkozások számára megfelelő az üzleti környezet ahhoz, hogy növekedni, fejlődni tudjanak, ezzel újabb és jobb minőségű munkahelyeket képesek létrehozni. A magasabb bérszínvonal igen szoros korrelációban van a nemzetgazdasági versenyképességgel, hiszen azokban az országokban tudnak magasabb bért fizetni, ahol a gazdasági szereplők versenyképessége is erősebb. A realizálható bérek sok mindent elmondanak egy gazdaság erejéről, vonzerójáról, teljesítményéről és versenyképességéről is. A V4-ek esetében itt igazán számottevő különbségekről nem beszélhetünk, de azt azért meg lehet említeni, hogy a versenyképességi listákon előrébb helyezkedő Lengyelország és Csehország valamivel magasabb minimálbért tud biztosítani, mint Szlovákia és Magyarország. A minimálbérek megemlézésére azért is szükség van, mert ebben a tekintetben Magyarország áll az utolsó helyen a V4-eket vizsgálva. Ez egy olyan probléma, ami szintén megoldásra vár annak érdekében, hogy valóban a régió vezető gazdaságává lépjünk elő. Egy régiós vezető nem adhatja a legalacsonyabb minimálbért a versenytárs országokhoz viszonyítva. Ehhez viszont újra kell értelmezni a hazai gazdaság versenyképességét és el kell mozdulni egy olyan irányba, amely a magasabb hozzáadott érték felé mutat.

6. ábra: A minimálberek alakulása 2019-ben a V4 országokban (Euró)

Forrás: Az EuroStat adatai alapján saját szerkesztés

2. A versenyképesség helyzete a CEE régióban

Az eddig bemutatott és összehasonlított mutatókat tekintve egyetlen olyan sem akadt, amelyben Magyarország az első helyen szerepelne az összehasonlított V4 országokat tekintve. A fenti mutatók önmagukban is az elemzések fontos részét képezik, de még inkább összefüggésbe hozhatók a nemzeti versenyképesség alakulásával, amelyben szintén össze lehet hasonlítani az országokat. A munkahelyek teremtése szükségessé teszi, hogy az országban működő vállalkozásokat helyzetbe hozzuk, hiszen a megfelelő üzleti környezet megteremtése elősegítheti a foglalkoztatás javítását. Az üzleti környezet állapota és a versenyképesség alakulása gyakorlatilag szoros átfedést mutat és ezt egy svájci versenyképesség kutatással foglalkozó szervezet, az IMD is megerősíti. Az IMD szerint a nemzetek versenyképességének értelmezését nem szabad csupán a GDP-re vagy a termelékenységre redukálni, ezért a politikai, a kulturális és a szociális dimenziókat is vizsgálja. A nemzetközi szervezet felhívja a figyelmet arra, hogy a versenyképesség és a jobb élet reménye több tényező együttes hatásának függvénye (a GDP önmagában nem elég). Az IMD négy pillért azonosított a fejlődés megteremtéséhez: 1. kormányzati teljesítmény, 2. gazdasági teljesítmény, 3. üzleti hatékonyság, 4. infrastruktúra. A szervezet kiemeli, hogy a nemzeti versenyképesség tulajdonképpen mindazon gazdaságpolitikai intézkedések és törekvések összessége, amellyel az adott ország gazdasági szereplőit helyzetbe lehet hozni. Amennyiben egy ország kevésbé tekinthető versenyképesnek, úgy azért a kormányzati gazdaságpolitika is alapvetően okolható. Az IMD versenyképességi rangsorából az derül ki, hogy jelentős átrendeződés valósult meg az elmúlt 10 évben a vizsgált V4-ek vonatkozásában. Miközben Szlovákia 2008-ban még a 30. helyen szerepelt ezen a versenyképességi listán, addig 2018-ra jelentős mértékben csökkent az ország versenyképessége az IMD szerint. Ugyanakkor Lengyelország előre lépése igen számottevőnek bizonyult. Csehország pedig tartotta a 30. hely körüli helyezését mindvégig, így az IMD szerint ma is a

V4-ek legversenyképesebb országa. Az IMD listája egyértelműen utal arra, hogy miért nem teljesítenek ezek az országok ugyanolyan szinten. A versenyképesség olyan mutatónak tekinthető, amely sokkal inkább függ össze a jövővel, sem, mint a múlt alakulásával. Miközben a korábban említett mutatók a múltban elért eredményeket vagy a jelenben meglévő állapotokat tükrözik, addig a versenyképesség jövőfókuszú. Ha ma nem vagyunk versenyképesek, holnap biztosan lemaradásba kerülünk azokhoz képest, akik ma egyértelmű versenyelőnyöket tudnak felmutatni. A versenyelőny megléte okozza ugyanis azt, hogy valaki előrébb kerülhet egy listán, vagyis ténylegesen is helyzetbe került a többi országhoz képest. Ilyen szempontból érdemes a jelenben a versenyképesség erősítésére több figyelmet és energiát fordítani, hiszen enélkül aligha kerülhet egy ország jobb helyzetbe másokhoz képest.

	2008	2013	2018	Változás (2008=100)
Csehország	28	35	29	↓ 1
Lengyelország	44	33	34	↑ -10
Magyarország	38	50	47	↓ 9
Szlovákia	30	47	55	↓ 25
Vizsgált országok száma	55	60	63	

3. táblázat: A versenyképesség változása a svájci IMD szerint (2008-2018)

Forrás: Az IMD adatai alapján saját szerkesztés

A 3. táblázat hű bizonyítéka annak, hogy az átrendeződés igen is tetten érhető akár a V4-ek vonatkozásában is és még meglepőbb eredményeket kaphatnánk akkor, ha valamennyi ország versenyképességi helyezését tekintenénk át. Voltak győztesek és voltak vesztesek, már ami a versenyképesség alakulását illeti. Az IMD kiemeli, hogy a versenyképesebb gazdaságért hatékonyabb intézményi rendszert kell kialakítani, sokkal jobb kormányzati teljesítményre van szükség, erősíteni kell a vállalkozások üzleti környezetét, hogy az minél inkább támogató és vállalkozásbarát legyen, valamint fejleszteni kell az infrastruktúrát. Ezek gyakorlatilag általános és fix tanácsoknak tekinthetők, amelyek a nemzeti versenyképességre nem gyakorolhatnak kedvezőtlen hatást. E tekintetben az összevont eredményeket nézve is lenne hová előre lépnie Magyarországnak. Az IMD World Competitiveness Yearbook 2019. rangsora szerint Magyarország helyezése nem változott a listán, így továbbra is a 47. helyen szerepelünk.

Magyarország versenyképességének változása 2018-ról 2019-re az IMD szerint:

47 **47**

A V4 országok a nemzeti versenyképesség szempontjából is összehasonlíthatók. A lengyelek igen számottevő versenyképességi erősödése annak is köszönhető, hogy sikerült megerősíteni a belső gazdaságot, a vállalkozásokat próbálták helyzetbe hozni (például kisebb bürokráciával és egyszerűbb pályázati rendszerrel), míg az oktatás támogatása is hozzá tudott járulni ahhoz, hogy a versenyképességi rangsorokban ne hátrébb, hanem előrébb kerüljenek. Ugyanezt a megállapítást osztja a Világgazdasági Fórum (WEF) is, amelynek évenként megjelenő Global Competitiveness Report-jában a lengyel gazdaság szintén erősödő versenyképességet mutat. Ez különösen érdekes annak függvényében, hogy 2008-at követően számottevő válságjelenség bontakozott ki a világ gazdaságban, amely egyes országokat igen kedvezőtlenül érintett (de ez nem a lengyel gazdaság volt).

1. Csehország (2018-ban: 29. hely, 2019-ben: 33. hely)

2. Lengyelország (2018-ban: 34. hely, 2019-ben: 38 hely)

3. Magyarország (2018-ban: 47. hely, 2019-ben: 47. hely)

4. Szlovákia (2018-ban: 55. hely, 2019-ben: 53. hely)

7. ábra: A V4-ek versenyképességi rangsora az IMD listán elfoglalt helyezéseik alapján

Forrás: Az IMD adatai alapján saját szerkesztés (a listán szereplő országok száma: 63)

Ha csak a négy országot hasonlítjuk össze egymással, akkor az IMD eredményei szerint a csehek a legversenyképesebbek a V4-ek között. Ugyanakkor Magyarországot és Szlovákiát ki kell emelni a 2019-es eredményeket látva. Miközben a csehek és a lengyelek versenyképessége gyengült, addig a magyar és a szlovák gazdaság nemzetgazdasági versenyképessége nem alakult kedvezőtlenebbül, mint az azt megelőző évben. A gazdasági felzárkózást nem kizárólag a GDP eredményeiben kell elemeznünk, hiszen a GDP erősítése

meglehetősen feltételezi a versenyképesebb működést és gazdaságot. Ahol versenyképesebb a gazdaság, ott jó eséllyel képesebbek a gazdasági szereplők magasabb GDP-t is előállítani. Egy ország gazdasági fejlettségének vizsgálatához nem elegendő csupán a GDP-vel foglalkozni, hiszen olyan tényezők is meghatározzák azt, mint például a vállalkozói környezet vagy az oktatásra költött összegek (a nemzeti GDP százalékában kifejezve). A Világgazdasági Fórum Versenyképességi Jelentése (World Economic Forum - Global Competitiveness Report) tizenkét pillér együttes vizsgálatával elemzi az országok versenyképességét: 1. intézmények, 2. infrastruktúra, 3. makroökonómiai stabilitás, 4. egészségügy és alapoktatás, 5. felsőoktatás és képzés, 6. termékpiacon hatékonyság, 7. munkaerőpiaci hatékonyság, 8. pénzpiacok kifinomultsága, 9. technológiai felkészültség, 10. piacméret, 11. üzleti kifinomultság, 12. innováció. A versenyképességét mérését illetően hasonlóság mutatkozik az IMD módszertanához, hiszen például az intézményi háttérrel vagy az infrastruktúra állapotát ott is kulcstényezőnek tekintették. A globális versenyképesség alakulása a V4-es országok vonatkozásában is jelentős változást mutatott az elmúlt 10 évet vizsgálva. A 3. és a 4. táblázatot összehasonlítva egyben az is kiderül, hogy van némi hasonlóság a két szervezet eredményei között. A lengyelek mind az IMD, mind a WEF listáján nagyot léptek előre. Bár a két versenyképesség-kutató más-más módszertannal dolgozik, a végső következtetések igen hasonlóak lettek az egyes országokat tekintve. Bár helyenként bírálják ezeket a kutatásokat, de ha többen is ugyanarra a megállapításra jutnak, akkor talán érdemes elgondolkozni ezeken az eredményeken és átvilágítani a hazai gazdaság teljes szerkezetét.

	2008	2013	2018	Változás (2008=100)
Csehország	33	39	31	↑ -2
Lengyelország	53	41	39	↑ -14
Magyarország	62	60	60	↑ -2
Szlovákia	46	71	59	↓ 13
Vizsgált országok száma	134	144	137	

4. táblázat: A versenyképesség változása a WEF szerint (2008-2018 között)

Forrás: A WEF adatai alapján saját szerkesztés

A csehek helyezése az elmúlt 10 évben nem változott számottevően és sokkal előrébb helyezkednek el, mint Magyarország. A magyar gazdaság az elmúlt tíz évben apróbb visszaesések és előre lépések sorozata után bent ragadt a 60. hely környékén. Sem számottevő gyengülés, sem számottevő erősödés nem volt tapasztalható. A nemzetgazdasági versenyképességünk történelmi mélypontját a

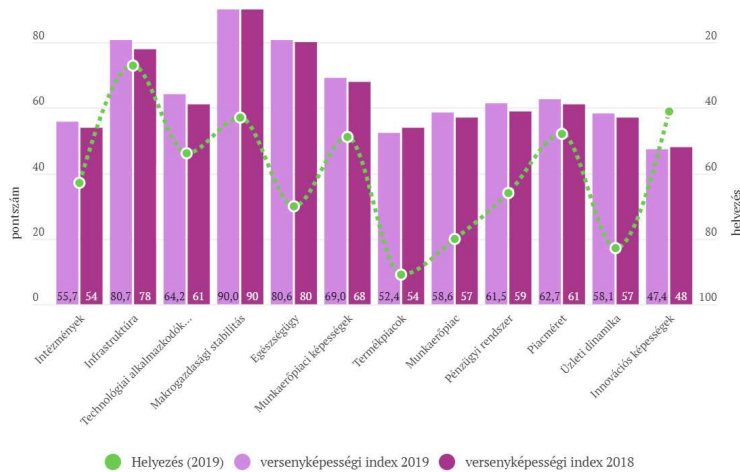
közelmúltban érte el a 69. helyezéssel, amely minden idők leggyengébb magyar versenyképességi helyezése. További szomorú tény, hogy 2017-ben a Korrupció Érzékelési Listán (Transparency International, CPI index) is ugyanezt a történelmi mélypontot sikerült elérni a korrupció meglétét és megítélését illetően.

Magyarország versenyképességének változása 2017-től 2018-ra a WEF szerint:

69 **60**

Igen érdekes tanulság, hogy a WEF szerint is a lengyel gazdaság versenyképessége erősödött a leginkább. Ugyanezt az eredményt az IMD megállapításaiban is felfedezhettük. Ugyanakkor a két szervezet abban is egyetértett, hogy a vizsgált V4-es országok közül Csehország és Lengyelország tekinthető a legversenyképesebbnek, míg a magyar gazdaság számottevően nem erősödött ebből a szempontból, a szlovákok pedig mindkét rangsorban jelentősen rontottak az elmúlt 10 évben. Rendkívül érdekes azt látni, hogy a nemzetközi összehasonlításban Csehország majdnem minden listán a legjobban teljesít a V4-ek csoportjában. Ebből a szempontból kijelenthetjük, hogy a Csehország most a régió vezető gazdasága és a viseigrádi országok közül messze a legjobb értékekkel rendelkezik. A csehek vannak legközelebb az EU átlagos fejlettségi szintjéhez (amennyiben ezt az egy főre jutó GDP-vel szeretnénk kifejezni). A csehek minden nagyobb versenyképességi rangsorban a legjobban teljesítenek a viseigrádi négyek közül, emellett a legfejlettebb a nemzeti innovációs rendszerük és a korrupció is itt a legalacsonyabb. Ezeken a területeken mindenképpen komoly előre lépésre van szüksége Magyarországnak is, amennyiben szeretne a régió (egyik) vezető gazdaságává válni. Nem lemásolni kell a többi ország példáját, hanem célirányos befektetéseket tenni olyan területekbe, amelyek az előrelépés és a haladás lehetőségét teremtik meg. A csehek jól választották meg azokat a területeket, amelyekbe érdemes többet invesztálni és fejleszteni, így ezzel javítható a versenyképesség. Ezeket a területeket nekünk is meg kell találnunk és erősségeinkre kell építeni. 2019-re a magyar gazdaság versenyképessége erősödött és a történelmi mélypontok után elérte ugyanazt a 47. helyet, amelyet az IMD is kimutatott saját felméréseiben.

Vállalkozásfejlesztés a XXI. században 2020/2. kötet
A környezeti változások és az új kihívások hatásai a szervezetek működésére

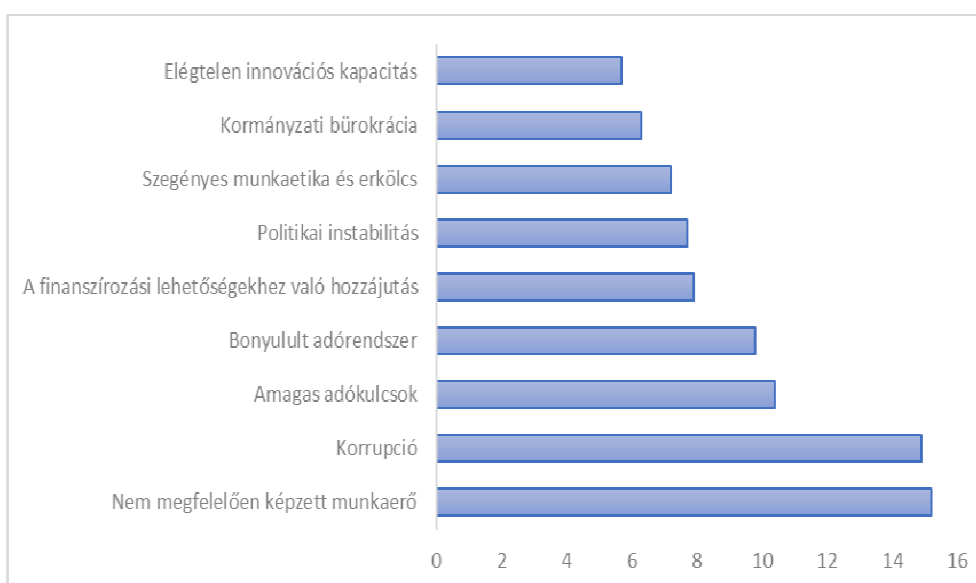

8. ábra: A V4-ek versenyképességi rangsora a WEF listán elfoglalt helyezéseik alapján

Forrás: index.hu

A WEF versenyképességi rangsor alapján Magyarország az utolsó lenne, ha csak a V4-es országokat kellene összehasonlítani. Az azonban bizonyos, hogy számos tennivaló és kihívás áll még a magyar gazdaság útjában, ha valóban a régió egyik legmeghatározóbb országává kívánunk válni gazdasági tekintetben. Az eltérő versenyképességi helyezések okait a versenyképességi index 12 alindexében kell keresni. A cseheknél látható, hogy igen előkelő helyen szerepelnek például az oktatás, az innováció és a vállalkozói környezet fejlesztése terén, míg komolyabb eredményeket értek el az infrastruktúra és a technológiai felkészültség szempontjából is. A lengyelek ugyanakkor a piaci szerkezetet igyekeztek stabilabbá tenni, így fokozott hatékonyságot értek el például a pénzügyi piacok, az intézmények és a piaci verseny elősegítése szempontjából. A WEF kiemeli, hogy a nemzetgazdasági versenyképességhez a gazdaságot meghatározott tényezőkre lehet alapozni, így a verseny alapulhat akár erőforrásokra, de még számottevőbb sikereket lehet elérni az oktatás és az innováció ösztönzésével (EC IUS, 2018). A Világgazdasági Fórum és az IMD is kiemeli, hogy azok a gazdaságok lehetnek a legsikeresebbek, amelyek szélesebb körben fordítanak figyelmet a tudás hasznosítására, az innovációra és kutatás-fejlesztésre, az oktatásra vagy a környezeti értékek megóvására. A növekedési potenciál tehát azokban az országokban lesz jelen, amelyek a magas hozzáadott értéket termelő ágazatokra specializálódnak és valódi tudásalapú gazdasággá válnak (Gerken, 1993). A tudásalapú gazdaság pedig az innovációra, az oktatásra, a humán tőkére támaszkodik. Porter (1998) megfogalmazása a következő: a versenyképesség az a nemzetgazdasági mutató, amely azt fejezi ki, hogy egy nemzet milyen hatékonyan hasznosítja a rendelkezésére álló emberi, pénz és természeti tőkét. Drucker (2000) szerint a tudásalapú gazdaságokban különösen előnyösek az alábbi kompetenciák: kreativitás, problémamegoldó képesség, ismeretátadó képesség, lelkesedés és

sikerbe vetett bizalom, valamint az új iránti fogékonyság. Ezért arra kell törekednünk a gazdaságstratégia megfogalmazásakor, hogy ezekre a területekre célirányos befektetések valósuljanak meg, mert azok hiánya a későbbiekben kedvezőtlenül fogja befolyásolni a jövő alakulását. A WEF szerint van néhány kiemelt terület, amelyet mindenképpen kezelnie kellene a gazdaságpolitika számára, hogy érdemben is versenyképesség-erősödés valósuljon meg. Ezeket a következő ábra foglalja össze.

9. ábra: Az üzleti környezet legproblémásabb területei

Forrás: A WEF adatai alapján saját szerkesztés

Olyan területeken, amelyek rendkívül fontosak lennének a nemzetgazdasági versenyképesség erősítéséhez, nem szerepelünk jól. Egészen rossz pozícióban vagyunk az oktatást illetően, igen rossz helyezésünk van az üzleti kifinomultság és az intézményrendszerek tekintetében és igazából alig van olyan pillér, amelyben a szűken értelmezett élbolyba tudnánk tartozni. Bár sokan bírálják ezeket a versenyképességi rangsorokat, a valóságtartalmát érdemes összevetni más, hasonló témában megjelent kutatásokkal és elemzésekkel is. Pl. az innovációs teljesítményt mérő Innovation Union Scoreboard is megemlíti, hogy Magyarország nem tartozik a leginnovatívabb gazdaságok közé. Az innováció jelentősen összefüggésbe hozható a versenyképesség alakulásával, így a jövőben ebből a szempontból is számottevő javulásra van szüksége a magyar gazdaságnak. Éppen azokra a területekre nem koncentráltunk eléggé, amelyek magukban hordozhatnák a

felzárkózás lehetőségét. Az innováció, az oktatás, az egészségügy és a természeti értékekbe történő befektetések mind olyanok, amelyek építőleg hathatnak a nemzeti versenyképesség alakulására. Habár nem is tudunk minden területen egyidejűleg számottevő javulást elérni, azt mindenképpen célul kell kitűzni, hogy a versenyképességi indexen belül legalább 3-4 esetben is javulást tudjunk felmutatni a közeljövőben. Mindezek szükséges és nélkülözhetetlen feltételei annak, hogy helyzetbe tudjuk hozni a hazai gazdaságot és annak gazdasági szereplőit. Ez a törekvés valamilyen szinten már megfogalmazott a kormányzati gazdaságpolitika részéről is, hiszen egyre többet lehet hallani erről a kérdésről, így a médiában is egyre többet foglalkoznak ezzel a kérdéssel. Megállapíthatjuk tehát, hogy a nemzeti versenyképesség kérdése terítékre került és ennek erősítését vagy a gazdaságpolitika célirányos beavatkozását nem lehet tovább halogatni. Ki lehet jelenteni, hogy Magyarország lemaradása tetten érhető, ahogy az a fentebb bemutatott eredmények kapcsán is jól megmutatkozott. A felzárkózáshoz azonban inkluzív növekedésre van szükség, amelyben Magyarország a WEF véleménye szerint már megkezdte az utat. A következő táblázatban a Világgazdasági Fórum két csoportba sorolta az országokat. Egyrészt külön említi a fejlett gazdaságokat és azok közül is azt a tízet emelte ki, amelyek a leginkább képesek voltak bővülést elérni vagy a versenyképességi alindexekben javulást realizálni. Ugyanez megvalósult a felzárkózó gazdaságok tekintetében is.

	<i>Fejlett gazdaságok</i>	<i>Felzárkózó gazdaságok</i>
1.	Norvégia	Litvánia
2.	Izland	MAGYARORSZÁG
3.	Luxemburg	Azerbajdzsán
4.	Svájc	Lettország
5.	Dánia	Lengyelország
6.	Svédország	Panama
7.	Hollandia	Horvátország
8.	Írország	Uruguay
9.	Ausztrália	Chile
10.	Ausztria	Románia

5. táblázat: A leginkább növekvő gazdaságok a WEF véleménye alapján

Forrás: A WEF adatai alapján saját szerkesztés

Összefoglalás

A tanulmány alapvető célja az volt, hogy betekintést adjon a V4 országok versenyképességi helyzetének alakulásába, mindezt egy hosszabb időtávra vonatkozó kitekintéssel teszi. Való igaz, hogy Magyarország versenyképessége javult a korábbi évekhez képest és több olyan makrogazdasági mutatónk is van, amelynek alapján véve örülni lehet. A GDP számottevően bővül, a foglalkoztatás javul, az exportképesség erősödik, az államadósság szintje a korábbihoz képest mérséklődik. Az infláció alacsony és a költségvetési hiány is 3% alatt maradt volna, ha nem szólna közbe a koronavírus járvány. Ezek mind-mind elismerhető eredmények és azt mutatják, hogy a magyar gazdaságban van potenciál. Ugyanakkor, ha megállunk egy pillanatra és elhelyezzük a magyar gazdaság teljesítményét és versenyképességét az Európai Gazdasági Térképen, már korántsem ilyen jó helyzetet látunk. 2020-ban még mindig sok területen lemaradásban vagyunk. Ezt a kijelentés sajnos nem a legfejlettebbnek számító EU-s tagországokhoz viszonyítva jelentjük ki, hanem azokhoz a V4-es országokhoz, amelyek az 1990-es években majdnem ugyanolyan helyzetből indultak. Az eltelt 30 évben azonban ezeknek az országoknak nem volt ugyanolyan a fejlődése és mára egyértelműen kijelenthetjük a fenti eredmények alapján is, hogy Csehország és Lengyelország lényegesen előrébb tart, mint mi. Ugyanakkor a javuló eredmények és egy célirányosabb, versenyképességet erősítő gazdaságpolitikával mérsékelni lehet a különbségeket. Talán egyelőre erős kijelentés az, hogy Magyarország a közeljövőben a régió vezető gazdaságává tud válni. Arra azonban mindenképpen van reális esély, hogy a versenyképesség alapvetően tényezőiben, így az innovációban vagy az oktatásban előrébb tudjunk lépni. Nem véletlen talán az sem, hogy az innovációval kapcsolatos politikának külön minisztériumot is létrehozta a jelenleg futó kormányzati ciklusban. Az sem teljesen véletlen, hogy a Nemzetgazdasági Minisztérium mellett egy olyan Nemzeti Versenyképességi Tanács is létrejött, amely szakmai támogatásával igyekszik tanácsokat adni a döntéshozóknak a versenyképesség elősegítése érdekében. Hogy ezek az intézkedések mire lesznek elegendők, azt nehéz most megjósolni. Egyértelműen kijelenthetjük, hogy a magyar gazdaság fejlődik, a GDP látványosan bővül 2013-at követően, így ez önmagában elismerésre méltó dolog. Ugyanakkor azt is látnunk kell, hogy a többi országban is van hasonló növekedési ütem, így az a lemaradás, amelybe 1990-et követően került a magyar gazdaság, ebben a formában alig lehet csökkenteni. A csehek és a lengyelek már jó pár évvel ezelőtt megelőzték minket versenyképességben és az egy főre jutó GDP tekintetében sem mi tudtuk a legnagyobb közeledést felmutatni az EU átlagához viszonyítva. Igen nehéz lesz úgy behozni ezeket az országokat, ha eközben ezek jobban állnak az innovációban, az oktatásban vagy éppen a technológia rendelkezésre állásában. Igen nehéz lesz behozni a lemaradást és megelőzni ezeket az országokat, ha alig van olyan versenyképességi alindexünk, amelyben jobban teljesítene a magyar gazdaság, mint a másik három V4-es ország. A problémák tehát jól láthatók, így mára a gazdaságpolitika számára is egyértelművé vált, hogy a versenyképesség kérdésével

kiemelten kell foglalkozni. Nem lehetünk elégedettek azzal, ha néhány makrogazdasági mutatónk jól alakul, hiszen ezek mindig csak a pillanatnyi helyzetünket és teljesítményünket írják le. Nagyon fontos kérdés azt is vizsgálni, hogy mely tényezők függhetnek össze a jövőnk alakulásával, hiszen a versenyt ma pillanatnyilag elvesztettük és csak a jövőben lehetünk sikereesebbek a V4 országokhoz viszonyítva. Meg kell határoznunk hosszabb távú célokat és ezeknek kell alárendelni azokat a gazdaságpolitikai döntéseket, amelyek erre az útra terelik a gazdaságot. Meg kell találnunk a magyar gazdaság versenyképességének legfontosabb forrásait. Olyan alapokat, amelyekre hosszabb távon is tudunk építeni. Lehet ez akár az emberi tőke is, a tudás, a kreativitás, a gondolkodó és alkotó emberi elme, de gondolkodhatnánk versenyképességet támogató üzleti környezetben és magasabb színvonalú egészségügyben is. Sok dologgal lehet a versenyképességet erősíteni, hiszen maga a WEF is 12 pillér segítségével fejezi azt ki. Ezekben belül még számos dolgot elemeznek és vizsgálnak. Kétségkívül biztató jel, hogy a magyar gazdaság is képes egyre jobb eredményeket elérni bizonyos mutatókban, így egyértelműen látható, hogy a magyar gazdaságban igen is van növekedési potenciál. A gazdaságpolitikai döntéshozók felelőssége és munkája az, hogy mennyire sikerül a kedvező eredményeket fenntartani és olyan helyeken is jobb eredményeket elérni, amelyekben eddig nem teljesítettünk kiemelkedően. Talán ez az elkövetkező néhány év legnagyobb megoldásra váró kihívása, melynek abszolválása elemi érdekünknek mondható.

Hivatkozások

- [1.] Borzán, A. (2014): A magyar-román interregionalizmus közgazdasági összefüggéseinek módszertana. 56. Georgikon Napok. Évfordulók-trendfordulók: Festetics Imre születésének 250. évfordulója, Keszthely, Pannon Egyetem Georgikon Mezőgazdaságtudományi Kar, p. 72-78.
- [2.] Drucker, P. F. (2000): Önmagunk menedzselése, Harvard Business Manager, 2000/2. 7.
- [3.] European Commission (2012): Member states competitiveness performance and policies: reinforcing competitiveness. Brussels. Belgium.
- [4.] European Commission (2018): Innovation Union Scoreboard 2018. Brüsszel. Belgium.
- [5.] Gerken, G. (1993): A 2000. év trendjei. Az üzleti világ az információs társadalomban. Budapest, Akadémiai kiadó. Budapest.
- [6.] Institute for Management Development (2008-2018): The World Competitiveness Yearbook. Lausanne. Switzerland.

- [7.] Kornai, J. (2005): Közép-Kelet-Európa nagy átalakulása - siker és csalódás, In.: Közgazdasági Szemle, LII., december 2005 p. 907-936.
- [8.] Lentner, Cs. (2013): Közpénzügyek és államháztartástan. Nemzeti Közszerológálati és Tankönyvkiadó. Budapest.
- [9.] Lentner, Cs. (2016): Rendszerváltás és pénzügypolitika. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- [10.] Lentner, Cs. - Kolozsi, P. - Tóth, G. (2011): A magyar válságkezelés sajátosságai és ellentmondásai. EU Working Papers. 2010/1. p. 1-15.
- [11.] Oblath, G. - Szörfi, B. (2008): Makrogazdasági konvergencia az EU új tagországáiban. Kopint-Tárki Műhelytanulmány. 2008. p. 209.
- [12.] Magyar Nemzeti Bank (2019): Versenyképességi program 330 pontban. Magyar Nemzeti Bank. Budapest.
- [13.] Matolcsy, Gy. (2008): Éllovasból sereghajtó, Éghajlat Kiadó, Budapest.
- [14.] Pintér T., Pintér É. (2018): Magyarország integrációja az Európai Unióba - gazdasági és társadalmi megközelítés. Új Magyar Közigazgatás 11: klsz pp. 1-10., 10 p.
- [15.] Porter, M. E. (1998): The competitiveness of nations, Macmillan Press Ltd., London. 1998.
- [16.] Rechnitzer, J. - Berkes, J. - Filep, B. (2019): The most important city development initiatives of Hungary. Regional Statistics, Journal of the Hungarian Central Statistical Office. Vol 9, No 2, p. 20-44.
- [17.] Rechnitzer, J. - Berkes, J. - Páthy, Á. (2016): Post-Socialist New Towns in the Urban Network. In: Szirmai V. (eds.) "Artificial Towns" in the 21st Century: Social Polarisation in the New Town Regions of East-Central Europe. Budapest: Institute for Sociology Centre for Social Sciences Hungarian Academy of Sciences, 2016. p. 341-369.
- [18.] Rózsás, T. (2012): Tartósan magas hozzáadott értékű gazdasági tevékenységek: a gazdaságypolitika alkímiája. Polgári Szemle. 2012. június 8. 8. évfolyam. 1-2. szám.

Vállalkozásfejlesztés a XXI. században 2020/2. kötet
A környezeti változások és az új kihívások hatásai a szervezetek működésére

- [19.] Szentés, T. (2012): A nemzeti versenyképesség fogalma, mérése és ideológiája. Magyar Tudomány, a Magyar Tudományos Akadémia folyóirata. 2012. június 5.
- [20.] World Economic Forum (2008-2018): The Global Competitiveness Report. Geneva. Switzerland.